

УДК 37.026.9
DOI: 10.24144/2524-0609.2019.44.84-87

Кравчина Тетяна Володимирівна
кандидат психологічних наук, доцент
кафедра іноземних мов
Хмельницький національний університет
м.Хмельницький, Україна
tkravchyna@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8407-6667>

ПРОФЕСІЙНА РЕФЛЕКСІЯ В СТРУКТУРІ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Анотація. Робота присвячена актуальній проблемі вивчення професійної рефлексії як необхідному психолого-педагогічному механізму професійного самоудосконалення і самоактуалізації соціального педагога, що виявляється в здатності фахівця займати аналітичну позицію по відношенню до себе і професійної діяльності, одним з критеріїв сформованості якої є готовність до здійснення цієї діяльності. Методи дослідження: теоретичний аналіз джерел з проблеми професійної рефлексії в структурі інноваційної діяльності соціальних педагогів. Здійснено характеристику моделі структури професійної рефлексії, визначаються основні її складові і доцільність їх застосування у професійній діяльності. Доведено, що у структурі інноваційної діяльності рефлексія набуває системоутворюючого характеру, стаючи особистісною основою професіоналізму фахівця. Основу роботи склали теоретичні методи: аналіз і вивчення психолого-педагогічної, методичної та спеціальної літератури, інформаційних джерел з проблеми дослідження; аналіз інноваційних освітніх рішень вищої школи.

Ключові слова: рефлексія; розвиток; психолого-педагогічне дослідження; професійна діяльність; педагог.

Вступ. Сучасний етап розвитку психолого-педагогічної теорії та практики характеризується станом постійної мінливості. Все гостріше відчувається необхідність оновлення наявних знань та засвоєних технологій викладання в залежності з запитами інноваційних процесів. Нова освітня парадигма актуалізує необхідність усвідомлення кожним досвідченим соціальним педагогом свого багажу, виходу в рефлексивну позицію, що дозволяє аналізувати різні психолого-педагогічні ситуації, самостійно створювати конструктивно-методичні схеми дій.

В основі реального здійснення інноваційної діяльності лежать уміння побудови концептуальної основи соціально-педагогічної новачки, включаючи: діагностику, прогнозування, розробку програми експерименту, аналіз її здійснення, реалізацію програми, відстеження ходу та результату запровадження. Необхідною умовою реалізації інноваційної діяльності педагога є вміння успішно вирішувати конфліктні ситуації, знімати інноваційні бар'єри. Інноваційна діяльність передбачає вміння рефлексувати з приводу отриманих результатів і механізмів їх досягнення (Забродський, 2000). Це вміння відкриває можливість усвідомленого відтворення нової якості в досвіді інших педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної підготовки соціальних педагогів в Україні та за кордоном досліджували Н.Дем'яненко (2012), В.Майборода (2016); соціокультурні аспекти освітніх нововведень аналізували І. Гавриш (2013) та інші; структуру та зміст інноваційної діяльності розкривала О.Жукова (2010); проблему розвитку професійної рефлексії вивчали І.А.Підлужна (2015), М.М.Кашапов (2000). Аналіз наукових праць сучасних дослідників доводить необхідність формування в майбутніх фахівців, зокрема соціальних педагогів, рефлексії, здатності до проектування, прогнозування й програмування власної професійної, комунікативної діяльності; усвідомлення себе як особистості і професіонала; усвідомлення своїх дій, поведінки іміджу та прогнозування наслідків впливу; усвідомлення змісту запиту клієнта; істотності та глибинного змісту цього запиту; усвідомлення змісту ситуації клієнта та можливих засобів її розвитку; моделювання наслідків і прогнозування дій клієнта тощо.

Тому проблемою дослідження є існуюче протиріччя між необхідною в суспільстві потребою в професійних і компетентних соціальних педагогах і незначним арсеналом інноваційних рішень, що сприяють формуванню й розвитку професійної рефлексії ще на етапі навчання у вищому навчальному закладі.

Мета статті – визначення ролі професійної рефлексії в структурі інноваційної діяльності соціального педагога. **Методи дослідження:** аналіз теоретичних джерел з проблеми професійної рефлексії в структурі інноваційної діяльності соціальних педагогів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рефлексія (від пізньолатинського – reflexio – повернення назад, відображення) – форма теоретичної діяльності людини, спрямована на осмислення своїх власних дій і законів; роздуми; самоспостереження, самоаналіз (Савельєва, 2005). В науковому дослідженні рефлексія має довгу історію. Поняття рефлексії виникло в філософії та означало процес роздумів індивіда про те, що коїться навколо, в його власній свідомості.

У психологічних дослідженнях (Хуторської, 2000) рефлексія розглядається як один із важливих механізмів, які забезпечують адаптивність людини до нових умов діяльності. Методика організації рефлексивної діяльності, за А.В.Хуторським, може бути представлена в наступному вигляді.

1. Зупинка. Припинення змістовної діяльності в ситуації, що пов'язана з завершенням засобів її вирішення. Проблемно-конфліктна ситуація сприймається як невирішена в цих умовах, тому що попередній досвід у якісно змінюючих умовах не здатний забезпечити позитивні результати. Намагання розв'язати проблему відомими способами неефективні, тому вони припиняються як безглузді в цій ситуації.

2. Фіксація. Аналіз ходу і результатів попередньої роботи та формування суджень.

3. Відчуження. Вивчення себе у позиції відстороненої ситуації. Реалізується здатність бачити свої дії в ситуації та перебудовувати її образ в залежності від доволіно вибраної позиції.

4. Об'єктивація. Аналіз своїх дій в системі існуючих або можливих дій. Відновлення минулого досвіду та конструювання моделей власного майбутнього. Відстежування причин та можливих наслідків влас-

них дій. Здійснюється переконструювання ситуації.

5. Повернення. Повернення до початкової ситуації, але в новій позиції і з новими засобами. Співвіднесення своїх цілей та своїх дій, спрямованих на їх досягнення.

Таким чином, дані психологічні механізми рефлексії дозволяють організувати процес зміни своєї професійної діяльності через переосмислення шляхом рефлексивних дій, вибору напрямку самокерованого розвитку. Необхідно відмітити, що ці психологічні механізми покладені в основу системної рефлексії, котра організовує процес переосмислення свого розвитку соціальним педагогом, його відносинами з учасниками освітнього середовища (Підлужна, 2005).

Розглянемо й рівні системної рефлексії, які дозволять визначити ступені формування професійної рефлексії у соціальних педагогів.

Перший рівень системної рефлексії пов'язаний із зупинкою розвитку на тій чи іншій стадії і керуванням діяльністю до себе. Для цього рівня характерні інтуїтивні роздуми, формальне усвідомлення інформації про професійну діяльність.

На другому рівні, більш глибокому, системна рефлексія полягає в об'єктивації психолого-педагогічної діяльності та у вигляді конкретних принципів, правил, алгоритмів. Тут переважають дискурсивні роздуми, в результаті чого формуються ті чи інші об'єкти. Рефлексивний процес на цьому рівні може бути представлений евристичними моделями, в яких відображений досвід не тільки одного суб'єкта, а й діяльність інших людей.

Третій рівень системної рефлексії пов'язаний із узагальненням об'єктивного досвіду самокерованого розвитку на тій чи іншій стадії в загальному принципі, методи. Отже, спостерігається звільнення цього досвіду від суб'єктивного характеру його походження (Василенко, 2008).

Реалізація педагогом завдань у процесі власне професійної діяльності може відбуватися (Галкіна, 1990):

- при реалізації завдань на практиці, педагог не замислюється над ними, якщо вони на конкретному етапі педагогічної діяльності виявляються успішними для виконання намічених цілей;
- при виникненні «неузгодженості» між планами й реальними результатами діяльності педагог змушений зробити об'єкт аналізу не тільки свої виконавчі, але й плануючі дії. Соціальний педагог починає аналізувати всі складові ситуації, робить необхідні оцінки й висновки, з урахуванням яких конструює рішення, оптимізуючи діяльність. Роблячи ці дії, він вступає в нове відношення до своєї діяльності – рефлексивне, для якого характерний дослідницький підхід. Ці рефлексивні дії проявляються в наступному:
  - у прагненні педагога осмислити внутрішні механізми процесу навчання, з'ясувати, чому одні навчальні прийоми виявляються ефективними, а інші не сприяють просуванню студентів, виявити деякі загальні закономірності, що регулюють процес навчання й т.д., тобто в прагненні дійти до суті всіх тих явищ, які до цього не представлялися йому проблемними;
  - у продуктивному характері аналізу педагогом свого практичного досвіду, що дозволяє зробити його «відчуженим», доступним тільки для подальшого його осмислення в контексті досвіду науки й передачі іншим;
  - у конструктивній спрямованості рефлексивного аналізу своєї діяльності, що дозволяє педагогові із загальної структури виділити окремі самостійні за-

вдання, рішення яких вимагає своїх спеціальних способів і підходів.

Так, процес навчання можна розглядати як процес послідовного рішення педагогом проєктуючих, виконавчих і аналітичних завдань, що дозволяє йому більш диференційовано підходити до пошуку засобів для їхньої реалізації. Відповідно до даної моделі структури рефлексії виділяють її види залежно від фаз процесу навчання.

Існують дві основні фази навчання, у які включається педагог:

а) «передактивна» – тобто «до заняття», що пов'язана з підготовчими до занять процедурами: планування, конструювання матеріалу, визначення загального задуму заняття;

б) «інтерактивна» – «на занятті». Ця фаза являє собою процес безпосередньої взаємодії з дітьми на занятті (Кашапов, 2000).

Рефлексія на цілевизначення в інноваційній діяльності соціального педагога має наступні характеристики: 1) прямий аналіз – цілевизначення від актуального стану психолого-педагогічної системи та кінцевої мети, що планується; 2) зворотній аналіз – цілевизначення від кінцевого стану до актуального; 3) цілевизначення проміжних цілей завдяки прямому та зворотньому аналізу (Овчарова, 2003)

Можливість соціального педагога вільно здійснювати цілевизначення та усвідомлювати його доцільність залежить від багатьох умов: 1) наскільки педагог може усвідомлювати та управляти процесами цілевизначення, розкладати їх на складові, відстежувати ці процеси; 2) здатності розпізнавати значимість інновацій для студентів і самого себе; 3) від впевненості, гнучкості, адекватності дій педагога при аналізі та оцінці результатів й наслідків досягнення мети; 4) від володіння алгоритмами вибору інноваційної мети.

У випадку відсутності алгоритмів вибору мети соціальний педагог може відійти від неї, не реалізуючи свої можливості на даному рівні здійснення діяльності. Тоді на цьому етапі рефлексії можлива зміна значущості першого мотиву та поява нових мотивів. Тут можуть виявлятися перепони, що виникають при ускладненні здійснення вибору в цілевизначенні: тривалий час може існувати дисонанс між відомим та невідомим, інтересом і метою, інтересом та ступінню складності інноваційного рішення, попереднім та новим переконанням тощо (Неймер, 2003).

Рефлексія на етапі реалізації інноваційної діяльності супроводжується двома процесами: 1) педагог немовби знову повертається на етап прогнозування і там відстежує окремі складові концепції; 2) другий процес пов'язаний з рефлексією на власну діяльність, тобто з процесом реалізації мети: проходить аналіз співвіднесення можливостей педагога та зовнішніх умов. Аналізуються навички, психолого-педагогічні дії, зміст інновацій.

Рефлексія в інноваційній діяльності безпосередньо пов'язана з процесом творчості. Рефлексія в даному контексті включає в себе побудову розумових заключень, узагальнень, аналогій, співставлень та оцінок, а також переживання, нагадування та вирішення проблем. Вона охоплює також звернення до переконань з метою інтерпретації, аналізу, здійснення дій, обговорення чи оцінки.

Велике значення для успішності інноваційної діяльності має здатність соціального педагога рефлексувати, змінювати думки в реальній дії або мисленево переживати відчуття успіху.

На успішність інноваційної діяльності окрім індивідуальних можливостей впливають соціальні факто-

ри, здібності соціального педагога до узагальнення, усвідомлення інших людей, які можуть або сприяти, або гальмувати ініціативу педагога-новатора.

Успішність інноваційної діяльності визначається й здатністю соціального педагога враховувати та контролювати особливості міжособистісних відносин у колективі. Психолого-педагогічну діяльність можна трактувати як особистісну категорію, як творчий процес і результат творчої діяльності, в якому рефлексія є основним механізмом усвідомлення професійних успіхів та невдач, особистісних досягнень.

Слід назвати деякі ознаки наявності педагогічної рефлексії: 1) глибина, проблемність та критичність мислення; 2) відкритість, готовність до діалогу, толерантність до чужої точки зору, чуйність до іншої людини; 3) гнучкість у пошуку альтернативних підходів до вирішення проблеми; 4) варіативність та пластичність в комунікативних стратегіях; 5) особистісна включеність в діяльність, прийняття відповідальності за вибір рішення (Власова, 2005).

Висновки. Таким чином, слід підкреслити, що професійна рефлексія соціального педагога є джере-

лом новацій та розвитку. Вона є не просто усвідомлення того, що є в людині, але і перебудова самої людини, її індивідуальної свідомості, особистості, здібностей до пізнання і діяльності. Професійно рефлексуюча людина здатна на перебудовуючу діяльність, саморозвиток. Професійна рефлексія – шлях пошуку в собі «духовного, істотного», це шлях до самого себе.

Інноваційність у формуванні професійної рефлексії соціального педагога зумовлена необхідністю адекватної реакції на об'єктивні зміни, що відбуваються у зовнішньому середовищі у зв'язку з науково-технічним прогресом, на нові завдання, які поставлені перед освітою на сучасному етапі її розвитку. Інноваційна діяльність реалізується у практиці професійної соціальної педагогічної підготовки шляхом запровадження комплексу заходів, які стосуються оновлення змісту зазначеної підготовки, застосування нових методів і засобів і спричиняють відповідний вплив на всі аспекти готовності майбутнього соціального педагога до педагогічної діяльності в умовах сучасної вищої школи.

Список використаної літератури

- Власова О.І. *Педагогічна психологія: Навч. посібник*. К.: Либідь, 2005.
- Гавриш І. Інноваційні освітні проекти – кроки до світових стандартів освіти (науково-педагогічний проект «Інтелект України»). *Рідна школа*. 2013. № 10. С. 3–8.
- Галкина Н.В. Психологический механизм решения задач на оценку и самооценку. *Психология творчества*. М.: Наука. 1990. С.149–158.
- Дем'яненко Н. Інноваційні підходи до підготовки педагогічних кадрів. *Педагогічні науки*. 2012. Вип. 54. С.46–54.
- Жукова О.В. Готовність майбутнього фахівця та викладача до інноваційної навчальної діяльності. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2010. Випуск 26. С.29–33
- Забродський М.М. *Педагогічна психологія: курс лекцій*. К.: МАУП, 2000. 189 с.
- Кашапов М.М. *Психологія педагогічного мислення: Монографія*. СПб.: Алетейя. 2000. 459с.
- Майборода В. Педагогічна спадщина та громадсько-просвітницька діяльність В. В. Рюміна. *Педагогічний дискурс*. 2016. Вип. 21. С. 90–94.
- Овчарова Р.В. *Справочная книга школьного психолога*. -2-е изд., дораб. М.: «Просвещение», «Учебная литература», 1996. 352 с.
- Підлужна І.А. *Рефлексія як системний фактор неперервної освіти*. URL: <http://www.osvitaua.com/2015/02/15775/?v=3943d8795e03> (дата звернення: 01.04.2019).
- Психологический словарь*: под общей ред. Ю.Л.Неймера. Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. 640 с.
- Савельева М.Г. *Развитие рефлексивных способностей учащихся в обучении и воспитании: науч.-метод. пособ.* Изд-во УдГУ, 2005. 89 с.
- Хуторской А.В. *Развитие одаренности школьников: Методика продуктивного обучения*. М.: Владос, 2000. 320 с.

References

- Gavriush, I. (2013) Innovacijni osvitni proekti – kroki do svitovih standartiv osviti (naukovo-pedagogicnij proekt «Intelekt Ukrainy») [Innovative educational projects – steps to world standards of education (scientific and pedagogical project «Intellect of Ukraine»)]. *Ridna shkola*, 10, 3–8. [in Ukrainian].
- Galkina, N.V. (1990). Psihologicheskij mehanizim reshenija zadach na ocenku i samoocenku [Psychological mechanisms of solving tasks for evaluation and self-evaluation]. *Psihologija tvorcestva*, 149-158. [in Russian].
- Demjanenko, N. (2012). Innovacijni pidhodi do pidgotovki pedagogicnih kadriv [Innovative approaches to training pedagogical personnel]. *Pedagogicni nauky*, 54, 46–54. [in Ukrainian].
- Hutorskoj, A.V. (2000) *Razvitie odarennosti shkolnikov: Metodika produktivnogo obuchenija* [Development of gifted students: Methodology of productive learning]. Moscow: Vlados. [in Russian].
- Kashapov, M.M. (2000). *Psihologija pedagogicheskogo myshlenija* [Psychology of pedagogical thinking]. SPb: Aletejja. [in Russian].
- Majboroda, V. (2016) Pedagogichna spadshhina ta gromadsko-prosvitnitska dijalnist V.V.Rjumina [Pedagogical heritage and public educational activity of V.V.Ryumin]. *Pedagogicnij diskurs*, 21, 90–94 [in Ukrainian].
- Nejmer, Ju.L. (Ed.) (2003). *Psihologicheskij slovar* [Psychological dictionary]. Rostov-na-Donu: Feniks. [in Russian].
- Ovcharova, R.V. (1996). *Spravochnaja kniga shkolnogo psihologa* [Reference book of the school psychologist]. Moscow: Prosveshhenye. [in Russian].
- Pidluzhna, I.A. *Refleksija jak systemnyj faktor neperervnoi osvity*. [Reflection as a systemic factor of continuous education]. URL: <http://www.osvitaua.com/2015/02/15775/?v=3943d8795e03> (last accessed: 01.04.2019).
- Saveleva, M.G. (2005) *Razvitie refleksivnyh sposobnostej uchashhihsja v obuchenii i vospitanii* [Development of reflexive abilities of students in teaching and education]. Izhevsk: UdGU. [in Russian].
- Vlasova, O.I. (2005). *Pedagogichna psykholohiya* [Pedagogical Psychology]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
- Zhukova, O.V. (2010) Gotovnist majbutnogo fahivcja ta vikladacha do innovacijnoi navchalnoi dijalnosti [Readiness of the future specialist and teacher to the innovative educational activity]. *Herald of Lviv University. Series: Pedagogy*, 26, 29–33. [in Ukrainian].
- Zabrodskij, M.M. (2000). *Pedagogichna psykholohiya* [Pedagogical Psychology]. Kyiv: MAUP. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.03.2019 р.
Стаття прийнята до друку 14.04.2019 р.

Кравчина Татьяна

кандидат психологических наук, доцент
кафедра иностранных языков

Хмельницкий национальный университет, г.Хмельницкий, Украина

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ РЕФЛЕКСИЯ В СТРУКТУРЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Аннотация. Работа посвящена актуальной проблеме изучения профессиональной рефлексии как необходимой психолого-педагогической механизм профессионального самосовершенствования и самоактуализации социального педагога, проявляющийся в способности специалиста занимать аналитическую позицию по отношению к себе и профессиональной деятельности, одним из критериев сформированности которой является готовность к осуществлению этой деятельности. Цель статьи: обоснование и освещение путей реализации инновационной деятельности в формировании профессиональной рефлексии социального педагога. Осуществлено характеристику модели структуры професийной рефлексии, определяются основные ее составляющие и целесообразность их применения в профессиональной деятельности. Доказано, что в структуре инновационной деятельности рефлексия приобретает системообразующий характер, становится личностной основой профессионализма специалиста. Основу работы составили теоретические методы: анализ и изучение психолого-педагогической, методической и специальной литературы, информационных источников по проблеме исследования; анализ инновационных образовательных решений высшей школы.

Ключевые слова: рефлексия; развитие; психолого-педагогическое исследование; профессиональная деятельность; педагог.

Kravchyna Tetyana

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor
Department of Foreign Languages

Khmelnytsky National University, Khmelnytsky, Ukraine

PROFESSIONAL REFLECTION IN THE STRUCTURE OF INNOVATIVE ACTIVITY OF THE SOCIAL PEDAGOGUE

Abstract. The paper is devoted to the actual problem of studying professional reflection as the necessary psychological and pedagogical mechanism of professional self-perfection and self-actualization of a social teacher, which manifests itself in the ability of a specialist to take an analytical position in relation to himself and his professional activities, one of the criteria for the formation of which is the readiness for the implementation of this activity. The purpose of the work is to justify and highlight the ways of implementing innovative activity in shaping the professional reflection of a social teacher. Methods of research: theoretical analysis of sources on the problem of professional reflection in the structure of innovative activity of social pedagogues. The model of the structure of professional reflection is described, the main components of it and the expediency of their application in professional activity are determined. The paper considers the conditions that contribute to the effective development of the social teacher's reflection. It is proved that in the structure of innovation activity reflection acquires a system-forming character, becoming a personal basis for the professionalism of a specialist. Innovative activity is realized in the practice of professional social pedagogical training by introducing a set of measures related to updating the contents of the mentioned training, applied methods and means and causing an appropriate influence on all aspects of the readiness of the future social teacher to pedagogical activity in a modern higher educational school. The basis of the work are theoretical methods: analysis and study of psychological and pedagogical, methodological and special literature, information sources on the research problem; analysis of innovative educational decisions of the higher school.

Key words: reflection; development; psychological and pedagogical research; professional activity; pedagogue.